

VITÁRI ZSOLT

Az ifjúság előtérbe kerülése a magyarországi németek csoportképző folyamatában

*The Prominence of Youth in the Process of Group Formation
of Germans in Hungary*

German identity management in Hungary, which intended to make compromises in the 1920s, was not particularly successful. In the school question, in access to youth, and in relations with the churches and the youth organisation 'Levente', progress was modest at best. Thus, by the second half of the 1920s, it had become clear that the youth had to be given priority in the group formation of Germans in Hungary, to make it more dynamic. But the youth did not show much inclination for emancipation in their socio-economic milieu, and the conditions for their mobilisation and at the same time their politicisation were unfavourable. A double emancipation was needed: emancipation in the social sense, as youth, and emancipation in the ethnic sense, as German youth. Since independent initiatives were only evident among the university age group, emancipation of teenagers had to be promoted from outside. This process was finally able to unfold in the early 1930s.

Keywords: Germans in Hungary, youth, ethnic group, minority, ethno-policy, ethnic homogenisation

Kisebbségi remények

Miután a századfordulót követő első évtized a magyar kisebbségpolitikát mélypontra lendítette, amit az intoleráns iskolatörvény, a nemzetiségi szervezetek adminisztratív úton történő felszámolása, az iskolabezárások, illetve a fizikai erőszak jellemzett, 1910 után rugalmasabb periódus következett. Az első világháború idején némi remény mutatkozott arra, hogy a háború kényszere miatt a magyarországi etnopolitikai gyakorlat szelídíthető lesz. Reménykeltő volt, hogy az ország

miniszterelnöke, Tisza István a nemzetiségi kérdésben a mérsékeltbbek közé tartozott, időről-időre engedményeket is fontolóra vett, melyek végül nem váltak politikai gyakorlattá.

Bár a magyarországi némettség a többi nemzetiségtől eltérően, melyek a háború végére a szecesszió gondolatáig is eljutottak, nem igen hallatta hangját, jóllehet az iskolák magyarosítása a németeket a legnagyobb mértékben érintette, a háború végére mégis változások álltak be. Bleyer Jakab a Budapesti Szemlében 1917-ben megjelent cikkében a következő időszak programját tette le az asztalra, amelyben a korábbi tapasztalatokra is alapozva a hazához való töretlen lojalitás mellett a német népiség megőrzése vagy inkább további sorvadásának megállítása mellett tört lándzsát.¹ Ennek elérésében ekkor még nem szánt központi helyet az ifjúságnak. Bleyer agrárnépességre koncentráló programja azért tűnt kedvezőnek, mert már folyamatban lévő vagy befejezett, elsősorban városi asszimilációs folyamatokat nem kívánt visszafordítani, így a magyar etnopolitikai törekvésekkel szemben is kisebb súrlódások voltak várhatók. A vidéki németiséget középpontba állító programja egyúttal vallásos arculatot is kapott, hiszen a németiség hitélete a Magyarországhoz való lojalitáshoz hasonlóan megrendíthetetlen kötődés volt.² Mindebből következett, hogy nem kívánt az ausztriai és a németországi védszervezetekhez hasonló programot hirdetni, melyben a német népközösséghez tartozás prioritása mutatkozott meg az anyaország iránti elkötelezettséggel szemben.³

Ezzel színre lépett egy olyan személy, aki szocializációjával magában hordozta a vidéki német társadalom minden rezdülését, de értelmiségiként az a felelősség-tudat munkált benne, hogy saját népe népi értékeiben való megtartásának szószólójává váljon.

Ugyanakkor a világháború minden korábbinál közelebb hozta a vidéki világhoz is Németországot. Egyrészt közvetett módon, hiszen a legfőbb szövetségesnek a háborús propaganda kiemelt helyet biztosított, ami nemcsak a katonai események, de Németország belső életéről szóló tudósítások révén is mindenfajta magyar sajtótermékben visszaköszönt. Mivel a magyarországi németek körében az olvasás, a helyi olvasókörök rendkívül népszerűek voltak, így ezek az írások széles körben válhattak ismertté. Másrészt Németország és a Monarchia német fele a hadseregek révén közvetlenül is megtapasztalhatóvá vált, főleg a katonák, de a hadseregmozgások következtében olykor a vidéki lakosság számára is. Németország tapinthatósága a németiség számára ösztönzően hathatott etnikai jellegzeteségeik megőrzésének tudatosítására.

¹ Seewann – Portmann 2018. 159–161.

² Vö. Seewann 2015.

³ Pritz Pál éppen ezt vonja kétségbe. L. Pritz – Marchut 2017.

Összességében tehát egy meglehetősen kedvező konstelláció adódott, amennyiben előtérbe lépett egy szószóló, amely a korábnál alkalmasabb programmal állt elő, és a mérséklődött magyar etnopolitikai gyakorlatban volt némi remény e program legalább részbeni megvalósítására, miközben Németország, Ciszlajtánia, illetve a németek léte és ezzel együtt hasonlósága szélesebb körben vált észlelhetővé, mint valaha.

A háború elvesztésével e program megvalósításának terepe azonban jelentősen változott, viszont az 1918 és 1920 közötti időszak politikája a nemzetiségeket általában, a németeket pedig kiemelten kedvező bánásmódban részesítette. Ezért is jelentett oly nagy kontrasztot a részben 1919 végétől, de döntően 1920-tól visszatekintő régi-új kisebbségpolitikai gyakorlat.⁴

A német identitás megőrzésének lehetőségei Magyarországon 1920 után – régi-új többségi restrikción

Trianon után a mértékadó közvélemény doktrínájává vált az a gondolat, hogy a hatalmas területi és egyéb veszteségekért alapvetően az etnikai kisebbségek tehetősek felelősek. Ebből kifolyólag, és főleg egy hasonló nemzeti traumát elkerülendő, az akkori felfogás szerint a kisebbségeknek nem lehetett további engedményeket tenni, sőt minden addiginál jobban elő kellett segíteni teljes beolvadásukat. Trianon után a kisebbségi lakosság számának erőteljes megcsappanása, a korábbi nagy nemzetiségi tömbök szinte maradéktalan eltűnése, s az így várható, könnyebben elérhető eredmények további bátorítást adtak. Ebből már egyenesen következett, hogy a magyartól eltérő identitást és népi jelleget egyre kevésbé tűrték meg. Legalábbis akkor nem, ha a család és a faluközösség zártágából kilépve – kvázi manifestálódva – interakcióba lépett a többséggel és annak intézményeivel. Mindez viszont tükrözte azt az akkori többségi felfogást is, miszerint kettős kötődés nem lehetséges, vagyis a magyar nemzetben való megmaradás elengedhetetlen követelményévé vált a német etnikai jegyek magánszférába száműzése, de méginkább a feladása. A különösen a vegyes etnikumú területeken megnyilvánuló, és elsősorban a magyar nyelv térnyerését jelentő, a mindennapi élet színtereit, főleg a gazdasági tevékenységet segítő többnyelvűséggel az akkori államrezsím nem elégedett meg, és a magyar kizárólagosan használt nyelvvé tételével látta egyedül biztosíthatónak a nem magyar etnikai jellegzetességek feladásának elősegítését.⁵

A közvélemény hangadó részének ezen elvárása a kisebbségpolitikára is rányomta bélyegét, ami a közigazgatáson, az iskolákon stb. keresztül az egyes tele-

⁴ Ehhez l. bővebben: Vitári 2016.

⁵ Weinhold 1991. 458.

püléseken is egyre inkább érezte hatását. Egyértelművé vált, hogy elsősorban a többségnek volt gondja a kisebbséggel.⁶ Ezeknek az asszimilációs tényezőknek elsősorban olyan településeken volt eredménye, amelyekben a németiség kisebbségben volt.⁷ Az asszimiláció ellen hatott ugyanakkor a faluközösség zártsága, az identitás és a hagyományok őrzésének erőssége, a fiatalok – különösen a lányok – korlátozott továbbtanulása stb. 1920 után az asszimilációs nyomás azonban már vidéken is egyre kézzelfoghatóbb volt, a magyar iskola és a – nemzetiségi származásuk ellenére – magyar érzelmű egyháziak segítségével folyamatosan fokozódott.⁸ Igaz a katolikus vezetés sem volt egyöntetű ebben a kérdésben, s adott esetben a helyi plébánosok véleménye alapján hozott döntést nemzetiségi ügyekben.⁹

Mivel a trianoni Magyarország legnagyobb és egyedülként meghatározó kisebbségévé a németiség lépett elő a maga 7%-os arányával, ez a felfogás és a belőle következő gyakorlati kisebbségpolitika leginkább e nemzetiség esetében nyilvánult meg, illetve a kedvezőtlen hatása elleni tiltakozást érthetően ez a kisebbség tudta leghangosabban, s így az állam számára legkellemetlenebbül artikulálni.

A kisebbségi és eltérő etnikumú lét általában akkor kezd szűkké válni, amikor a többség a meglévő kisebbségi teret korlátozni próbálja, a kisebbségi etnikai identitást manipulálni akarja.¹⁰ Ha utóbbi állapot bekövetkezik, akkor azt a kisebbség sérelemnek veszi, és ha megvan a kellő ereje hozzá, akkor sérelmi politikába kezdhet, elindítva ezzel egy olyan ördögi kört, amely a többségből újabb indulatot, a kisebbségből erre reagálva pedig újabb dacreakciót és további követeléseket vált ki.¹¹ Az ilyesfajta sérelmi viszony ilyenkor elkezd beépülni az adott kisebbség identitásába, mégpedig úgy, hogy az adott kedvezőtlen helyzetet a múltba és a jövőbe is kivetíti, miközben a jelenben próbálja saját javára megváltoztatni.¹² Hasonló folyamatok figyelhetők meg a többség esetében is. E helyzet tudatosítása és mobilizációs energiává alakítása a kisebbségi sajátosságok védelmében döntő jelentőségre tehetnek szert.

A kisebbségek további pozícióromlása nem légből kapott szlogen volt, jóllehet az iskolakérdés általános tematizálása legalább annyira fakadt az elégedetlenségből, mint amennyire a mobilizáció egyik alappillére lehetett. Hiszen a zárt, többségében német közösségeket a magyar nyelvű oktatás ellenére sem érintette meg különösebben e törekvés etnopolitikai célja, de a nyelvváltás a háború után itt

⁶ Seewann 2000. 7–10.

⁷ L. Véménd példáját. Bindorffer 2007. 149–150.

⁸ Véménd esetében erősítően hatott egy elég jelentős falusi értelmiség jelenléte is, ami Bleyert igazolta. Bindorffer 2007. 150–152.; Tilkovszky 2001. 145.

⁹ Grósz 2014. 88–185.

¹⁰ A. Gergely 1996. 11.

¹¹ Bibó 1986.

¹² Bibó 1986; Csepeli 1984; A. Gergely 1996. 11.

is megindult.¹³ A német iskolakérdés sanyarú helyzetét firtató szólamok a valós problémák szóvátetele mellett a cél érdekében szentesített eszközt jelentett, mely révén egyfajta ultima ratioként a nyelv elvesztése után a teljes népiség elvesztését vizionálták. Az olyan kijelentések, mint Basch Ferencnek, a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesülete titkárának nyilatkozata, mely szerint „*Pakson a svábok példádul most sem németül, sem magyarul nem tudnak*”¹⁴ illetve, hogy „*So-mogy megyében a 40 évesek már nem tudnak németül és ha egy német imakönyvet, vagy újságot adnak a kezükbe, úgy állanak előtte, mint borjú az új kapu előtt*”¹⁵ nyilvánvalóan a hangulatkeltő kijelentések sorába tartoztak.

Mindenesetre a két világháború között a magyarországi iskolapolitika – a középiskolák kapuinak tágra nyitása révén – sokkal inkább a társadalmi diskurzus részévé vált, mint korábban. S maga Bleyer és köre, illetve a Suevia Budapestina német hallgatói egyesület tagjai is úgy tekintettek rá, mint a felnövekvő generációk németisége megőrzésének kulcsintézményére, s ezt retorikájuk is alátámasztotta.¹⁶ Ezzel a gyerekek és az ifjak kérdése az argumentáció új elemévé vált. Nem csak azért, hogy a felnövekvő generációk számára jobb iskolai elérést tegyenek lehetővé, hanem azért is, hogy a németiség hiányos társadalmi szerkezetét kiküszöböljék, és megteremtsék azt az értelmiségi réteget, amely folyamatosan képes volt gondozni a német identitást és rajta keresztül a németiség etnikai érdekeit képviselni tudta az intoleráns magyar etnopolitikával szemben.

Ugyanakkor az iskolák ügyét nem volt nehéz a közbeszéd részévé tenni, hiszen az már közvetlenül a forradalmi időszak után problémákat vetett fel. A kisebbségi iskoláknak a dualizmus időszakában szinte folyamatosnak tekinthető visszaszorulása,¹⁷ valamint a forradalmi időszak megvalósíthatlan kedvező kezdeményei után a határok véglegesedése azonnal napirendre vette ezen iskolák sorsát. A hosszú idegen fennhatóság alatt ugyanis nem egy helyen vált lehetségessé az iskolák németté alakítása,¹⁸ melyeket – miután eldőlt, hogy a települések továbbra is magyar

¹³ L. Véménd példáját. Bindorffer 2007. 149–150.

¹⁴ Basch beszéde, A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület tékesi helyi csoportjának alakuló gyűlése 1934. október 7-én – BaML IV. 401a. 244/1934.

¹⁵ Basch beszéde Véménden. Pécsváradai járás főszolgabírája Baranya vármegye főispánjának, Pécsvárad, 1934. december 10. – BaML IV. 401a. 285/1934.

¹⁶ Orosz 2021. 14–18.

¹⁷ Vö. Puttkamer 2003. 210–245.; Seewann 2015. 2.k. 47–54.

¹⁸ Egy jó példa a bolyi historia domusból: „A bolyi *historia domus* tanúsága szerint a szerbek a községben a magyar érzelmeket ki akarták tépni a népek szívéből. 1919-ben agresszív módon léptek föl. Terveiknek megnyerték a pángermán érzelmekkel telített néhány embert – akik garázdálkodtak. Az intelligenciát bebörtönözték – Pécsre hurcolták s kínozták. Itthon aztán a német nyelvet akarták bevezetni iskolában, hivatalban. Ezen küzdelmes napok megőrölték Plank Kamill plébános idegeit, úgymyíra, hogy ezen időtől fogva láthatólag napról-napra rosszabbodott egészségi állapota.” Idézi: Csibi 2023a. 166.; Csibi 2022. 502.

fennhatóság alatt maradnak – szinte azonnal magyar iskolává változtatták. Így történt ez a román megszállás idején iskoláját németesítő Eleken is, illetve számos szerb-horvát-szlovén megszállás alatt álló baranyai településen.¹⁹ A kisebbségi iskolák további csökkenése azonban nemcsak ilyen eseteknek volt betudható, hanem főként a folyamatos kormányzati visszaszorító törekvéseknek, melyek révén az 1921/22-es tanévre az 11.610 diáknak otthont adó 92 kisebbségi iskolából csak 58 maradt talpon, melyek így már csak 7.506 tanuló anyanyelvi tanítását tették lehetővé. Majd ez a szám a következő években folyamatosan romlott (1922/23: 53 iskola 825 tanulóval, 1923/24: 9 iskola 239 tanulóval).²⁰

Ezt a helyzetet ugyan némileg ellensúlyozta, hogy a trianoni békeszerződés kisebbségvédelmi rendelkezéseinek magyar jogba való átültetése nyomán három népiskola-típust vezettek be,²¹ jóllehet ezt a kormányzat inkább arra kívánta felhasználni, hogy az addig anyanyelvi oktatásban részesülők többségét a vegyes típusba terelje át, és 1927-ben úgy tűnt, hogy a korábbinál nagyobb hajlandóságot mutat arra, hogy az évtized végéig magyar nyelvű iskolákat is jelentős számban alakítson át vegyes nyelvű B-típusra.²² Ez csak nyomokban valósult meg, jóllehet 1928-tól legalább már látható volt az előrelépés, ami azután el is akadt, pedig ezúttal maga Bleyer is nagyon bizakodó volt.²³ A kormány közvetítő szándéka ellenére szinte semmilyen előrelépés nem mutatkozott a többséget kitevő nem állami népiskolákban, amit Bleyer a német katolikus körökkel felvett kapcsolat révén próbált ellensúlyozni, teljesen sikertelenül. Csupán Szombathely püspöke, gróf Mikes János tette lehetővé az iskolarendelet teljes alkalmazását, melynek nyomán egyházközsége hét német többségű községből hat a kisebbségi nyelven oktató A-típust, egy pedig a B-típust választotta.²⁴ Így az 1928/29-es tanévben 49 A-típusú

¹⁹ Spira 1977. 74.

²⁰ Spira 1977. 96–98.

²¹ 4800/1923. ME sz. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtására és a vallás- és közoktatásügyi miniszter 110 478 VIII. a. sz. rendelete a 4800/1923. ME sz. rendelet 18.§-ában foglalt rendelkezések végrehajtásáról. Így került bevezetésre a tényleges kisebbségi népiskolát megtestesítő, anyanyelven oktató, a magyart tantárgyként tanító A-típus, a vegyes nyelvű B-típus és az alapvetően magyar nyelvű, a kisebbség nyelvét tantárgyként oktató C-típus. Balogh 2002. 270–275., 276–278.

²² Spira 1977. 176.

²³ 1928-ban 49 A-típusú, 98 B-típusú és 316 C-típusú (összesen 463 iskola) kisebbségi népiskola működött. Ehhez képest a következő két évben enyhe javulás mutatkozott (1929: 49, 119, 292 = összesen 460 iskola; 1930: 47, 134, 273 = összesen 454 iskola). A Bleyer bizakodását eredményező kormány-ígéret az évi 40–50 C-típusú iskolának B-típusúvá alakításáról tehát nem valósult meg, sőt pár A-típusú is eltűnt, a C-típusúak csökkenése pedig nemcsak B-típusra alakítással valósult meg, hanem a kisebbségi iskolai státusz teljes megszüntetésével, és magyar iskolává változtatással. Spira 1977. 184., 288.; Bellér 1977. 289.

²⁴ Spira részletesen ismerteti a magyar kormányzat „statisztika-bűvész” módszereit. Spira 1977. 175., 182., 189–190.; Tilkovszky 1979. 409–411.; Seewann 2015. 1.k. 244–248.

(10,6 %), 98 B-típusú (21,2 %) és 316 magyar nyelvű C-típusú (68,2 %) iskola volt, miközben az országban 325 olyan település létezett, amely német többséggel rendelkezett. A Sváb Törökország területén, a németség fellegvárában 1928–29-ben mindössze 12 A-típusú iskola működött.²⁵

Hiba lenne azonban azt gondolni, hogy az A-típus hiánya mobilizálható energiát rejtett volna magában, a C-típus gyarapodása viszont valószínűleg igen. Az azonban már sokkal beszédesebb adat, hogy még 1932-ben is a német származású iskolaköteles gyerekeknek kevesebb mint tíz százaléka (6019 fő) járt A-típusú iskolába, és nagyjából negyedük (15 200 fő) tanult a B-típusúban.²⁶ Nyilvánvaló, hogy minden gazdasági tudatosság, és a magyar nyelv elsajátításának szándéka ellenére is ezek az adatok nem álltak köszönőviszonyban a németek igényeivel. S nem volt jobb a helyzet az óvodákban sem: az 1929–30-es évben mindössze 13 volt német nyelvű.²⁷ S a kisebbségi nyelven gyakorlatilag nem létező közép- és felsőfokú oktatással sem állt másként a dolog: a gimnáziumot végzetteknek mindössze 1,2%-a, a felsőfokú tanulmányokat folytatóknak pedig csupán 0,3%-a volt német.²⁸ „A németség vezetőinek az a törekvése tehát, hogy a szellemi vezetést a németek kezében tartsa meg, a beolvasási folyamat ereje mellett nem fog sikerülni, mert a középiskolákba felkerülő német ifjúság tulnyomó része, mire iskoláit elvégzi, nyelvében és érzésében annyira magyarrá válik, hogy tudni sem akar a németségről, mint nemzetiségről...” – összegezte a helyzetet Kovács Alajos, a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal elnöke 1936-ban.²⁹ Nem akadt kevesebb probléma a tankönyvekkel és a tanerővel sem.³⁰ Utóbbi ügye különösen akkor került előtérbe, amikor az 1935-ös – B-típusú iskolákat megcélzó – iskolarendelet miatt megnövekedett a német nyelven oktatni tudó tanárok iránti igény.³¹

Némileg túlzók voltak azok az állítások, hogy az iskolahiány volt a németség nyelvi romlásának egyetlen oka. Erről elvileg tanúskodhattak volna azok a németek által írt levelek, beadványok, amelyeknek helyesírása valóban siralmas volt. Valószínűsíthető azonban az is, hogy a magyar lakosság írásszínvonala semmivel nem lehetett jobb ebben az időben, bár kétségtelen, hogy nagyobb fokú zavar lehetőségét rejtette magában, ha valaki otthon csak németül beszélt, az iskola viszont magyar nyelven oktatott. Szita László is – valószínűleg a kor történetírásának elvárásai okán – arra jut, hogy az iskolakérdés messze nem volt akkora horderejű,

²⁵ Schödl 1995. 469.; Seewann 2015. I.k. 244–248.; Spira 1977. 184., 288.; Bellér 1977. 289.

²⁶ Paikert 1967. 52.; Tóth 2005. 360.

²⁷ Schwind 1960. 122.

²⁸ Paikert 1967. 52–53.

²⁹ Kovács 1936. 20.

³⁰ L. ehhez részletesen Spira 1977. 192–208.

³¹ Vö. Spira 1990. 59.

mint, ahogy azt Bleyerék beállították.³² Az igazság valahol félúton lehet, mert a két túlzó álláspont között annyi bizonyosnak látszik, hogy az iskolakérdés nem volt megnyugtató. A húszas évek elején a német kormánybiztos összefoglalójában legalább már egy tucat olyan esetet sorolt fel, ahol a lakosság panaszt tett az anyanyelv nem oktatása miatt, kérte annak megoldását vagy az óraszám megemelését. Míg azonban azt sikerült elintézni, hogy a magyar nyelv oktatása a német községekben biztosított legyen, fordítva ez egyetlen esetben sem történt meg.³³

Másik neuralgikus pont az anyanyelvi hitélet volt. Míg az egyházi – elsősorban katolikus – a iskolák kérdésében a felsőbb méltóságok, püspökök, érsekek – sokszor alulról megtámogatott – döntésén múlt, hogy az egyházi autonómián túl mennyiben hajlandók az anyanyelvi népoktatást biztosítani a németek számára – s általában nem voltak hajlandók –, addig az istentiszteleti nyelv kérdése alapvetően helyben dőlt el. Jóllehet több száz volt a német többségű falvak száma, nyelvhasználatuk ebben a viszonylatban is folyamatosan háttérbe szorult.³⁴

Egységes csoporttá alakítani a németséget

Az 1920 után láthatóan továbbélő nyelvnacionalista törekvések és a németség iskolai-nyelvi pozícióinak további romlása miatt Bleyer valószínűleg helyesen ismerte fel, hogy a csoport nélküli etnicitás³⁵ időszakának leáldozott, és a németség csak akkor kerülhetett el a további eróziót, ha csoportba kovácsolódik. Vitatható ennek kapcsán, amit Seewann ír, hogy a polgárosultabb és az agrárrétegek kényszerültek rá a közös csoportalkotásra,³⁶ hiszen a előbbieekben nem is akartak és nem is vettek részt, s éppen emiatt volt szükség új csoportelit kialakítására. Jobbára a munkások és az értelmiségiek is kiestek, kivéve akik tudatosan dolgozni akartak a német csoportképzésen. Abban már sokkal inkább igaza van, hogy az értelmiségi politikai elitel való azonosulás nem volt egyszerű.³⁷ Főleg, hogy eddig a helyi magyar értelmiségi elithez kötődtek, a tanítóhoz, a paphoz és az orvoshoz.

³² Szita 1986. 642.

³³ A magyarországi német ajkúak kormánybiztosa. Áttekintés a kormánybiztosi feladatkörből ki-folyólag a Magyar Kir. Miniszterelnök Úrnak és a Miniszterelnök Úr útján a szakminisztereknek előterjesztett javaslatokról, azoknak végrehajtásáról és a végre nem hajtásáról, 1922. évi július 3-tól 1924. évi május hó 11-ig. – MNL OL, K 28. 93. cs., K 28-193-M.E.-1925-C-89. Úgy tűnik, hogy a kormánybiztos a különböző német településterületeket előzetesen felkereshette adatgyűjtés céljából. Csibi Norbert nemrég publikálta a Steuer György-féle látogatás Tolna vármegye völgyeségi német településeire vonatkozó feljegyzését: Csibi 2023b.

³⁴ Spannenberger 2006. 146–147., 151–155.

³⁵ Brubaker 2004.

³⁶ Seewann 2015. 2.k. 205.

³⁷ Seewann 2015. 2.k. 205.

Bleyer a nyelv eltérő szintű megőrzését, melynek bár kiemelkedő szerepe volt az etnikai hovatartozásban,³⁸ önmagában nem tekintette identitásképzőnek, főleg ha nem társult hozzá csoporttagság.³⁹ Az ehhez kötődő identitás megőrzése szempontjából rendkívüli jelentőséggel bírt, hogy az nemzedékről nemzedékre reprodukálódjon, és emiatt szükségesek voltak hozzá azok az intézmények, amelyek elengedhetetlenek ennek az identitásnak a hordozásához és továbbadásához.⁴⁰ Ilyen identitást hordozó intézmények lehetnek: az egyház és a vallási szervezetek⁴¹ (különösen ott, ahol a vallás az etnikai különbséghez kötődik, például Erdélyben),⁴² a társadalmi egyesületek, a sajtó, vagy olyan kevésbé kézzel fogható jelenségek mint a folklór,⁴³ a történelem, a kulturális hagyományok, a névhasználat, a közösségi ünnepek vagy a Németországgal és egyéb német területekkel való kapcsolatok. A csoportidentitás kapcsán azonban a csoportkohézió, a belső szolidaritás és a szervezetségi szint is fontos indikátorok voltak.⁴⁴ Mivel azonban az identitás „rugalmas és dinamikus, amelynek inkluzív és exkluzív jellege is van”,⁴⁵ térben és időben bekövetkező változásai normálisnak tekinthetők, vagyis az identitás a „mindennapok kapcsolati szövetekén” keresztül formálódik,⁴⁶ így sem az egyén, sem a csoport identitása nem állandó. Probléma akkor mutatkozik, amikor irányított módon negatív irányba ható folyamat indul meg és marad tartós, amely hosszabb távon az etnikai identitás feladásához vezet. Bleyer éppen eddig nem akart eljutni. Egy nemzetiségi csoport továbbélő etnikai identitásához tehát nemcsak arra volt szükség, hogy a többségi nemzetével nem azonos, vagy csak részben azonos identitását továbbhagyományozza, hanem arra is, hogy az egyes személyes identitások csoportidentitássá konstruálódjanak. Így nagyon fontos volt, hogy egyén és csoport a mindennapi életben milyen viszonyban állt egymással, és hogy miként alakultak az e viszonyrendszert meghatározó etnikai és nem etnikai (szociális, gazdasági, ideológiai, kapcsolati, mentális, habituális) tényezők. Nem kevésbé volt

.....
³⁸ Weinhold 1991. 458.

³⁹ Bindorffer 2001. 66.

⁴⁰ Homišinová 2008. 95.; Assmann 1999; Seewann 2000. 95.

⁴¹ Lantosné 1991. 295–298.

⁴² Vö. Nagy 1991. 330–332.

⁴³ Kriza 1991. 283–286.

⁴⁴ Homišinová 2008. 35.

⁴⁵ Homišinová 2008. 32.

⁴⁶ Koller 2006. 48. „...*Identity is 'Unstable, fluctuating and fragmented'; that can be a function of either 'collective' or 'individual' 'selfhood', that it is formulated within an interactive process between the 'self' and the 'other', and that it can be assumed for potential social and political gain.*” – Brubaker – Cooper 2005. 64–66. „*Nationhood and nationalism from below as well as from above, there arises a stark disjuncture between intense and intractable nationalist politics on the ways in which ethnicity and nationness are embodied and expressed in everyday life*” – Brubaker et al. 2006. 13., 16.

fontos, hogy az így megkonstruált csoport és identitása minként viszonyult más csoportokhoz és azok identitásához.⁴⁷

Az etnikai identitást hordozó elemek mellett a magyar identitáselemek is rávilágítanak arra, hogy itt nem csupán nemzetiségi azonosságtudatról volt szó, hanem egyúttal kisebbségi identitásról is, vagyis a kisebbségi lét beépüléséről az etnikai azonosságtudatba. Ez egy olyan szituáció, amely szükséges ahhoz, hogy egy etnikai kisebbség a létezését a kisebbségi keretek közepette saját belső részévé tegye. Ez általában meg is valósul, hiszen egy kisebbség önálló akarat alapján sosem akar kisebbségből többséggé válni. Mindez egyúttal azt is eredményezi, hogy e szituáció tudomásulvétele egyfajta kettős kötődés kialakításához vezet, ami magába foglalja a többség felé megmutatkozó lojalitást is. Ez a jelenség, illetve a több etnikum által lakott magyar hazában való boldogulás és az ehhez a földhöz való ragaszkodás a hazai németiségben talán a legnagyobb mértékben alakított ki ilyesfajta kettős kötődést, amelynek e kisebbség folytonosan számos jelét is adta. Ez óhatatlan minden olyan etnikai csoport esetében, amely hosszabb ideje él kisebbségi viszonyok közepette. A kisebbségi identitáshoz így jó néhány magyar identitáselem társult: például a születési hely, a lakóhely, az iskoláztatás, Magyarország mint geográfiai, valamint kulturális és közösségi tér, a hazaszeretet stb. E Magyarországhoz való meglehetősen erős kötődés további fokmérője volt a németországi németiségtől való elhatárolódás: „mi svábok vagyunk, nem németek”.⁴⁸ Továbbá a kettős kötődést konstituáló identitások egymáshoz viszonyított aránya mutatta a kisebbségi identitás megőrzésének és az asszimilációs folyamat előrehaladottságának fokát is.⁴⁹

Az identitás fejlődését meghatározza azonban a többségi társadalom reakciója is – ez különösen érzékelhető a két világháború közötti németiség vonatkozásában. Vagyis identitás és integráció szorosan kapcsolódik egymáshoz. A magyar oldalról egy túlforszírozott integrálási kényszer volt jelen, amely egyre fokozódott, 1920 után a korábbihoz képest némileg megváltozott szellemi alapon, de még radikálisabban, lévén a német volt a legnagyobb lélekszámú kisebbség. Ennek az igénynek a kisebbség nem tudott, majd már manifesztáltan nem is akart megfelelni.⁵⁰ Ez reménytelenséget szült egy olyan időben, amikor éppen a németek beindult

⁴⁷ Szarka 2004. 193.

⁴⁸ Weinhold 1991. 459.; Manherz 1989. 5.; Hoóz – Kepecs – Klinger 1985; Seewann 1992; Bindorffer 2007. 59., 170.; Seewann 2000. 97–99.

⁴⁹ „...Assimilation bzw. Integration keineswegs mit einer Selbstaufgabe des Ethnikums bzw. Zugehörigkeitsbewusstseins zu einer ethnischen Gruppe verbunden ist oder verbunden sein muss. Vielmehr zeichnet sich der Entstehungsprozess einer doppelten Identität von Minderheitenangehörigen ab, die positiv als eine nach zwei Seiten offene, in einer ununterbrochenen Austauschbeziehung sich reproduzierenden Identität verstanden werden kann.” – Seewann 1990. 6–7.

⁵⁰ Jóna 2007. 223–224.

csoportképződése miatt nem lehettek részei egy olyan integrációnak, amely a teljes asszimiláció irányába mutatott, ezért kérdőjeleződött meg egy idő után a lojalitás is. Ezért is állt elő az a kényszer, hogy 1930 után más stratégiára volt szükség, 1945 után szintén, amikor egyértelművé vált, hogy sem a lojalitáson és az integráción alapuló, de a népiséget megtartó stratégia, sem pedig az integrációt felmondó irány nem vált be. Így nem maradt más, mint a teljes asszimiláció, amit ekkor ugyan már nem forszíroztak annyira, de a keretfeltételek mégis ezt segítették elő, nemcsak az elűzések miatt. Ráadásul az idő előrehaladtával már a többségi társadalom tudatából is kitörlődött az etnikai diverzitás érzékelése. Miután a kérdés nem tematizálódott, vagyis az etnikai csoporttudat gyakorlatilag mindkét oldalon fokozatosan elveszett.⁵¹

Bleyer a németiség megőrzésére tehát csak akkor látott esélyt, ha az képes lesz a partikuláris rögzültségen felülkerekedve a bakonyi, a Buda-környéki, a baranyai stb. sváb magyarországi németté válni. Olyan német népességet kellett csoporttá alakítani, amely addig országos szinten nem rendelkezett összetartozás-tudattal, mindössze regionális identitással. A területi lehatároltság mellett az eltérő származás, eltérő kultúra és hagyományok, eltérő nyelvjárás jellemezte, nem hozott magával egységes német tudatot annak idején (17–18. század) az óhazából (Német–római Birodalom) sem, hiszen ez akkor még azon a területen sem létezett. Miután a nemzeti „ébredés” a magyarországi németeknél viszonylag későn, a 19. század közepétől, a csoportképzés folyamata pedig csak a 19–20. század fordulóján indult meg,⁵² a huszadik század elejére a politikai, nyelvi és kulturális egységesítés folyamata nem mutatott komolyabb eredményeket.

Bár Bleyer nagyobb erőt remélt a történelmi Magyarország megőrzése mellett egy kétmillió német csoporttól, amely az erdélyi – függetlenül az erdélyi szászokkal fennálló nézeteltéréseitől – és délvidéki erőteljesebb gazdasági pozíciókkal és élénkebb társadalmi élettel rendelkező németiséget is magába foglalja – s nyilván dél-bácskai származása is ösztönözte erre –, valószínűleg mégis könnyebb vállalkozásnak ígérkezett a trianoni Magyarország területén élő német csoportok összefogása. Mindazonáltal Burgenland elvesztését maga is nehezítő körülménynek tekintette céljai megvalósításában. Bleyer ugyanakkor egy modernebb identitás-menedzsmentet vizionált, amelyben a csoport azonosítható volt egy közös sajtótermékkel, a német hagyományokat, mindennapokat és olvasási szokásokat, vallásos érzületet szem előtt tartó, a csoportképzés első összetevőjeként már 1921-ben megjelenő *Sonntagsblatt*-tal, egy országos csoportszervezettel, országos rendezvényekkel, mint az 1925-től évente megrendezett országos svábbállal, hosszabb távon pedig gazdasági szövetkezetekkel.

⁵¹ Jóna 2007. 225.

⁵² Seewann 2007. 99.

Bleyer a magyarországi németek jól szervezett, erős kohézióval rendelkező csoportját megteremtő folyamat legfőbb intézményi keretének egy új országos, vagyis a német településterületeken átnyúló szervezetet tartott alkalmasnak, amely hosszas halogatás után 1923-ban meg is alakult. Az 1924-től a kormány befolyásával és felügyeletével legalísan működő, kulturális jellegű Magyarországi Német Nép-művelődési Egyesület (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsgverein, MNNE) azonban nem hogy egy autonóm némettség szervezete nem volt, de még a hazai némettség érdekképviseletét sem tudta ellátni megfelelő hatékonysággal. Helyi szinten némileg ellensúlyozta ezt a helyzetet a kisebbségi egyesületek működése. Olvasóköri, dalárdák, kézimunka és fonó csoportok továbbra is nagyon sok német településen tevékenykedtek.⁵³

Mindazonáltal a némettség etnikai megőrzését célul kitűző szereplők és szervezetek arra a következtetésre jutottak, hogy programjuk három alappillére közül, csak az országos sajtótermék, a *Sonntagsblatt* működhetett viszonylag zavartalanul, az iskolák és az országos szervezet viszont nem voltak képesek hatékonyan betölteni szerepüket. Bleyer és köre így fokozatosan ráeszmélt, hogy az ifjúság elkötelezése nélkül tevékenységük nem vezethet eredményre, a csoportszerveződésen belül egy ifjakat érintő alcsoporthozzászköztetés nélkülözhetetlen. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus főtitkárának, Ewald Ammendének a felkérésére 1930-ban összeállított memorandumban Bleyer már több olyan pontot megnevezett, melyek egyértelműen az ifjúság előtérbe kerülését jelezték. Az iskolakérdésen túl a hittantánításról, az istentiszteleti nyelvről, az MNNE akadályozásáról, a Suevia régóta húzódo engedélyezéséről, a Levente-szervezetről és a birodalmi német kapcsolatok akadályozásáról szölt, mint legfontosabb problémákról.⁵⁴

Bleyer alapvetően köztes pozíciót foglalt el programjával. Nem fogadta el a Gratz Gusztáv vezette irányzatot, amely az asszimilációt a modernizálódó társadalomban természetes jelenségnek, éppen ezért elfogadhatónak tartotta, kizárólag annak erőszakos kikényszerítését utasította el. Németország patronáló segítségének igénybevételét Bleyer nem tekintette célszerűnek,⁵⁵ de végül egyre inkább élt ezzel a lehetőséggel. Ugyanígy nem tartotta alkalmazhatónak a már a húszas évek elején jóval radikálisabb, a németek teljes gazdasági, s főleg politikai megszervezését és nemzetiségi párt alapítását képviselő, a teljes autonómia elérésére és Németország segítségére már ekkor apelláló Guido Gündisch nézeteit sem.⁵⁶

⁵³ Vö. Bindorffer 2007. 135.; Seewann 2007. 104–107.

⁵⁴ Tilkovszky 1979. 414.

⁵⁵ Tilkovszky 2000. 89.

⁵⁶ Papp 1989. 500.; Hillinger 1973. 55.; Swanson 2017. 129–130.; Spannenberger 2013. 189., 197., 209.

Az ifjúság emancipációjának, mobilizálásának és politizálásának feltételei

A 20. század második feléig nem kerekedett felül az a nézet, hogy gyermekek és a fiatalok esetében az önállóság, az önálló felelősségvállalás, a közügyekben való részvétel kívánatos legyen, s így elismerjék cselekvő ágensi szerepüket. A 20. század első felének Magyarországon erről még kevésbé lehetett szó, de ekkor merült fel egyáltalán annak igénye, hogy – a dualizmus kori előzmények után – a gyermekekkel és az ifjakkal külön társadalmi szubkulturaként kell és szükséges foglalkozni. Az első világháború után az állam a nemzeti érdekek mindenek felett állóságát és az ezt képviselő konzervatív-nemzeti-keresztény politikai oldal mindenhatóságát és örökérvényűségét részben az ifjúság szinte maradéktalan birtokbavételével kívánta fenntartani, korosztályra szabottan akarta beilleszteni az ifjúságot a nemzetstratégiába, elvárta tőlük, hogy az aktualizált nemzeti érdekek hordozóiként funkcionáljanak. Így a politikai elit nem volt érdekelt abban, hogy bármiféle önjáró ifjúsági emancipáció induljon el, ami esetleg kicsúszhat ellenőrzése alól. Ez a dualizmus időszaka óta működő rendszer lehetővé tette az ifjúsági emancipációs rezdülések elfojtását, illetve szigorú ellenőrzését.⁵⁷

A diákok iskolán kívüli, önálló kezdeményezésen alapuló egyesületi tevékenységét a magyar rendszer gyakorlatilag soha nem nézte jó szemmel, így a felnőtteket is tömörítő szervezeteknek egyáltalán nem lehettek tagjai, az iskolán kívüli ifjúsági szervezetek létesítését és ellenőrzését pedig a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tartotta szigorú ellenőrzés alatt.⁵⁸ Így Magyarországon az ifjúság emancipálásának nem nagyon mutatkozott jele, kibontakozásának útjába számos akadály gördült.

Ennek az ifjúságközpontú gondolatnak a gyakorlati megvalósítása azonban meglehetősen kezdetleges volt. Az egyházi ifjúsági szervezetek széttagoaltságuk és vallási tevékenységük okán nem szolgálhattak alapul. A már meglévő ifjúsági szervezetekben – főleg a Magyar Cserkészszövetségben – továbbra is egyfajta elitista ifjúság-szervezés valósult meg, amely kevésbé tudta betölteni azt a szerepet, hogy a megfelelő irányba kormányozza a többséget. Hiszen nemigen tudta kiépíteni a kapcsolatot az ifjú generáció nagyobbik része felé, mindig is magát továbbbörökítő elitifjúság maradt.⁵⁹ Ennek ellensúlyozását jelenthette volna az újdonsült leventemozgalm, amely a húszas évek végéig meg sem közelítette azt az állapotot,

⁵⁷ Vö. a mai helyzettel: Az ifjúság nem társadalmi probléma, hanem a társadalom erőforrása. Család, Gyermek, Ifjúság XIX (2010:1), 26.; Vitári 2019.

⁵⁸ P. Miklós 1997.

⁵⁹ Csizmadia 1988. 16.; Karikó 1999. 10.

hogy az ifjúság jelentősebb részét szárnyai alá vegye, hiszen azt számos tényező (ifjúsági szakemberek hiánya, leventeoktatók továbbképzésének kezdetlegessége, infrastrukturális problémák stb.) akadályozta, jóllehet a fejlődés folyamatos volt.⁶⁰ Értelemszerűen a dualizmus korszakából megörökölt, Trianon traumájával és következményeivel súlyosbított kisebbségpolitika mentén nem volt érdekelt a kormányzat, sem pedig a mögötte álló társadalmi és politikai elit abban sem, hogy a nemzetstratégiáján kívül eső etnikai jellegű ifjúsági szerveződések toleráljon. Így az ifjúság elitjét összefogó cserkészek és egyházi ifjúsági szervezetek, valamint a tömegeket fokozatosan átfogó Levente mellett nem tűrt meg konkurenst, pláne nem etnikai alapon szerveződő, a fent említett szándékokat esetlegesen aláásó ifjúsági szerveződések. Erre utalt már az is, hogy a német egyetemi hallgatókat tömörítő Suevia mindvégig elfogadott alapszabályok nélkül, a megtűrt illegálitásban, peremre szorítva volt kénytelen német ifjúsági munkát végezni.

Ennek tükrében felmerül a kérdés, hogy a vizsgált időszakban a magyarországi németiség ifjai mennyiben érzékelték egyáltalán maguk is a magyar kisebbségpolitika törekvéseit, kifogásolták-e azokat, saját életüket is korlátozó instancianak tartották-e és óhajtottak-e szembehelyezni vele valamiféle alternatívát. Vagy mindez csak a problémának a 19. század végétől egyre inkább tudatára ébredő kisebbségi elitnek volt-e köszönhető?

Nem nagyon lehet egyetérteni Spannenberger Norbert állításával, hogy „a magyarországi németek számbeli ‚nagysága‘ ellentétben állt társadalmi és politikai fejletlenségükkel.”⁶¹ Politikai fejletlenségük – vagy inkább érdektelenségük – vonatkozásában ugyan egyetérthetünk, műveltségük és a társadalmi önszerveződésük viszont mindenképpen átlagon felüli volt. Noha még további kutatásokat igényel, de eddigi ismereteink birtokában is megfogalmazható az a hipotézis, hogy a magyarországi németek településein a társadalmi szervezetek száma, működésük sokszínűsége és hatékonysága felülmúlta a más etnikumú területeket. A probléma inkább abban állt, hogy ezek a meglévő társadalmi rendet konzerválták.⁶²

Grósz András mutatott rá Budaörs példáján, hogy az élénk egyesületi élet egyúttal lokálpatriotizmussal is párosult, ami hátráltathatta az országos szervezetek meggyökerezését, ami viszont meglepő lehet a Budapest közeli polgárosultabb Budaörsön, de egyúttal jelezheti, hogy egy ilyen településen is erős maradhatott még ekkor is a lokalitás horizontja.⁶³

Kedvezőtlen volt, hogy az ifjúság előtérbe helyeződésének olyan időszakban kellett volna megtörténnie, amikor a németek csoporttá formálása is még csak

⁶⁰ Gergely – Kiss 1976. 83–89.

⁶¹ Spannenberger 2005. 20.

⁶² L. ehhez: Vitári 2020a.

⁶³ Grósz 2007. 86., 89.; Fehér 1983; Flach 1968.

folyamatban volt, s eredményei még csak részben mutatkoztak meg, s főleg bizonytalan volt azok időtállósága. Így a két folyamat egymásra torlódott. Ez azonban leginkább a megalapozottságot és a tartósságot tekintve volt hátrány, mert a magyarországi németeknél a politikai mobilizáció és a csoportképzés az ifjak nélkül nem is lehetett sikeres.

Valószínűleg inkább hátráltató volt, hogy a magyarországi német agrárnépesség a paraszti társadalom teljes rétegződését felmutatta, s a döntő szerep az 1920 után jelentősen kisebbé váló, de más etnikumokhoz képest még mindig nagyarányú középparaszti rétegeknek jutott, akik mentalitásukból fakadó kivárása mindig is jellemző volt. Ilyen hatással lehetett az egyes agrárrétegek elkülönülése is, amit át kellett hidalni. A többi népcsoportnál a szegényebb paraszti rétegek inkább voltak túlsúlyban, ami már önmagában is szélesebb platformot nyújtott a meglévő viszonyok átalakítását célzó társadalmi önszerveződésre.

A társadalmi rétegződésből fakadó széttartást a vallás sem kompenzálta, hiszen a németység ebben sem volt egységes, s helyben az azonos vallás az etnikai alapú egymásratalálást hátráltatta, hiszen a katolikus németységnek inkább volt kötődése ezen az alapon a magyar katolikus lakossághoz, mint a német evangélikusokhoz. A másik oldalon a németység mély vallásossága nem nyitott utat egyéb olyan szellemi alapnak, ami szintén a csoportképzést segítette, vagyis az etnikai összetartozás tudata a városokban hullhatott volna termékenyebb talajra, de ott már nem nagyon volt rá igény. Nem segítette elő ezt a folyamatot a földrajzi széttagoltság sem, amely ráadásul eltérő gazdasági és társadalmi kiindulópontot adott.

A német közösségek e merevnek tűnő világában kérdésként merült fel, hogy létezett-e olyanfajta elidegenedés, ami az ifjúság önálló szereplővé válását kiválthatta volna. Vagy csupán még mindig egy olyan modern jelenséggel van dolgunk, amely nem léphetett ki az urbánus terekből. S kérdés volt, hogy az eltérő etnicitás eredményezett-e idegenségérzést. Úgy tűnik, hogy akkora elidegenedés bizonyosan nem volt, hogy beinduljanak önálló emancipációs folyamatok, de annyi hatás talán mutatkozott, hogy a mesterséges beavatkozás után a közveített egyenjogúsítási törekvésekre már ígérkezett fogékonyság. Éppen a továbbhagyományozott viszonyokból adódik, hogy az ifjúsági mozgalom eszméjét, általában kívülről kellett közvetíteni. Ez a kiindulópont viszont sokkal nehezebb alapot adott ahhoz, hogy egy ilyen közösség ifjúságát egyrészt meg lehessen szervezni, másrészt maradéktalanul egyesíteni, vagyis mobilizálni. Annak idején éppen az ilyen merevség ellen jött létre az öntudatosodó ifjúság Vándormadár mozgalma, de nem véletlenül városi környezetben.

Nem volt tehát belső készítés, mobilizálható belső energia, mert továbbra is mindent a falu megszokott rendje diszciplinált. A civil szerveződések helyben, rurális közegben nem emancipációs hagyománnyal működtek, hanem a meglévő rendet és fegyelmet fenntartó erőként, ráadásul jelentős részük egyházi/vallásos

szervezet volt. Ilyen jelleggel működtek főleg a Budapest környéki településeken szép számmal létrejövő ifjúsági szerveződések.⁶⁴ A társas együttléteknek is megvolt a maga jól szabályozott rendje, ami elsősorban az ünnepekhez, bizonyos munkafolyamtok lezárásához kötődött. „Ébredő” ifjúságra leginkább a városokban lett volna esély, de az ott élő nemzetiségi származású ifjúság az asszimiláció előrehaladása miatt erre javarészből nem vállalkozott, illetve nem is volt tudatában. Egyedül a fővárosban mutatkozott némi hajlandóság, amely a Sueviában testesült meg, de ez is a 18 év feletti korosztályra korlátozódott. A vidéki németek esetében ezek az önszerveződési hagyományok azonban nagyon gyérek voltak, ráadásul éppen azok a német területek kerültek el az országtól, ahol ezeknek értékelhető előzménye volt: a szász területek, illetve a Bácska és a Bánát.⁶⁵

A magyarországi kisebbségpolitika revideálásához viszont a kisebbségeket – és első helyen a németet – is ki kellett szabadítani a tárgyszerepéből, aktorrá kellett változtatni, hogy a hátrányos kisebbségpolitikával szemben hatékonyan léphessen fel. Ehhez volt szükség a politikum világába belépő, vagyis politizáló ifjakra, mert az idősebbek nem így szocializálódtak, vagyis meg kellett teremteni egy harcosabb, a magyar kisebbségpolitikával szembehelyezkedő németiséget. Az addigi csoportképző törekvések és etnikai revitalizáció kétes eredményei alapján ez a felismerés a húszas évek második felére szilárdult meg.

Nem véletlen tehát, hogy a német ifjúság terén mesterséges beavatkozásra volt szükség, az emancipáció gondolatát kívülről kellett adaptálni, ami már önmagában is kétségbe vonta, hogy itt valóban emancipációról volt-e szó. Itt-ott lehetett erre hajlam, de ez igazából az 1930-as évek elején vált láthatóvá. A minta – saját híján – honnan jöhetett volna máshonnan, mint Németországból, de így az onnan beáramló szellemiség sem volt megkerülhető.

Összességében tehát nem voltak kedvezőek a feltételek sem általában a németek dinamizálására, sem pedig az ifjak mobilizálására, de a tartós válságnarratíva a kommunikációs lehetőségek bővülésével, a mobilitás kiterjedésével, az infrastruktúra fejlődésével kiegészülve, melyek az embereket közelebb hozták egymáshoz, bizonyosan nem maradt hatástalanul, viszont önmagában nem tudta megteremteni azt az átütőerőt, amely a németiség csoportképződését valódi és tartós sikerre vezethette volna. Segíthetett mindenesetre, hogy az MNNE működése és a magyar kisebbségpolitika egyént is érintő kihatásai révén keletkezett egyfajta etnikai depresszió. Gömbössel, Imrédyvel és Telekivel, hogy csak a legfelső szintet említsük, az új idők sokkal inkább megélt dzsentrik, az államtól függő nemesek és honoráciorok jutottak előtérbe, akik már a húszas években is pángermanizmussal

⁶⁴ Vö. Bonomi 1933. 23.

⁶⁵ Vitári 2020a.

riogattak.⁶⁶ Amikor ehhez a gazdasági világválság hatására szocioökonómikus depresszió is társult, s ez a válság a régi rendszerbe vetett hitet is megingatta, akkor állt elő az a helyzet, hogy fogékonyság mutatkozott a szerveződés iránt. Jóllehet már ezt megelőzően a mezőgazdaság fejlődése, iparosodása is ebbe az irányba mutatott. Bár a gazdasági válság a németeket talán kevésbé sújtotta, hiszen a specializáltabb termékeknek szerényebb mértékben csökkent az ára, a gabonának jobban,⁶⁷ de a németiség alsóbb rétegei fokozottabban szenvedtek, melyek 1920 után már a német agrárlakosság egyértelmű többségét adták.⁶⁸ Ezzel a korábban oly kitűnően működő gazdasági rendszer, és vele a szolidaritás, s rajtuk keresztül a faluközösség bomlása is gyorsult.⁶⁹

Ennél kedvezőbb konstelláció pedig nem kínálkozhatott arra, hogy a válságra kínált etnikai magyarázatot a korábbinál sokkal szélesebb körben fogadják be. Vagyis el kellett hitetni a németiséggel, hogy gazdasági lejtmenete nemcsak a válság következménye, hanem az etnikai különbözőségéé is, s amikor ehhez hozzá lehetett tenni a hatóságok magtartását, az egyházak merevségét, az iskolakérdés problémáit, a névmagyarosítást és egyebeket, akkor hihető megközelítésnek tűnt, hogy mindez csak etnikai önszerveződéssel ellensúlyozható. Az ehhez társított, központilag irányított mobilizálás pedig választási helyzetet eredményezett: rálépni az etnizálódás útjára vagy megmaradni a korábbi keretek között.

A mobilizáláshoz azonban politizálódásra, a népcsoportot érő politikai hatások tudatosítására is szükség volt. Az első világháború előtti időszak megmutatta, hogy a politikum világára való fogékonyság elsősorban akkor mutatkozott, ha a németiség gazdasági pozíciói megrendültek. A gazdasági válsággal ez a helyzet minden korábbinál súlyosabban állt elő, a politikára való tartós hajlam eléréséhez azonban generációs tanulási folyamatra, a politizálódás időtállóságára lett volna szükség. Ez azonban nem adatott meg, sőt jelentős ellenszél volt vele szemben. Eleinte érzékelhető fogékonyság a politikára csak a Budapest környéki németiség esetében mutatkozott, amely élénk kapcsolatokat ápolt Magyarország egyetlen igazi, legurbánusabb közegeivel, a fővárossal, így mind a szociáldemokrácia, mind pedig a nyilasmozgalom nem elhanyagolható bázissal rendelkezett

⁶⁶ Spannenberger 2005. 64.

⁶⁷ Kopasz 1976. Ezt támasztja alá, hogy a gabona vetésterülete 1935-ben a németek által lakott megyékben 35–40% körül, mozgott, míg az Alföldön az 50%-ot is meghaladta. Hajdu – Tilkovszky 1976. 735. Ennek ellenére a világviszonylatban Magyarországon legalacsonyabbra csökkenő gabonaárak súlyos tehertételt jelentettek. Honvári 2000. 372. A gazdasági világválság kedvezőtlen hatásait fokozta az 1934-ben és 1936-ban tapasztalt aszály miatti jelentős (akár 20%-os) termés kiesés is. Hajdu – Tilkovszky 1976. 731. A mezőgazdaság csak az 1930-as évek második felében érte el a válság előtti szintet.

⁶⁸ Bellér 1981. 146.

⁶⁹ Seewann 2015. 2.k. 178.

a németek körében. Országos szinten ez a folyamat viszont csak a '30-as évek elejétől indult meg.

A politikai szocializáció egészen kis korban kezdődik, meghatározó a gyermekkor és az ifjúkor, ekkor – az általános szocializációval egy időben – alakul ki az egyén politikai személyisége.⁷⁰ Vagyis ebben a szocializációban is kulcsszerepe van a családnak, de egy német gyerek innen keveset kapóhatott, így a politizálódást is kívülről kellett behozni, de kérdés, hogy az apolitikus családi örökség mellett ez mennyire hatott. A politikai szocializáció számára a polgári fejlődésen túl már a 19. században kedvező keretet adott, hogy a társadalmi törvényszerűségek és problémák magyarázatát egyre kevésbé a vallásban lelték meg, az erőteljes vallásosság – ami a magyarországi németsegnél meglehetősen jellemző volt – viszont éppen hogy gátolta a modern politikai szocializációt. Magyarországon azért is volt nehéz helyzetben a német ifjúság, mert a politikai szocializációban résztvevő intézmények nem erősítették, hanem éppenséggel ellenkező hatást fejtettek ki, vagy akár ki is oltották egymást, ami megint csak az ifjúság orientációs zavarait erősítette, és esetleges radikalizálódását idézte elő.⁷¹

A modernitás ifjak és gyerekek számára támasztott követelményei, amelyekből a normák, az életmód és az értékrendszerek felülvizsgálata következett, a magyarországi németek esetében első alkalommal az MNNE-n belül elkülönülő Népi Német Bajtársi Szövetségben (Volksdeutsche Kameradschaft), majd a Volksbundban (Magyarországi Németek (Nép)szövetsége, Volksbund der Deutschen in Ungarn) jelentkezett. E két szervezet az embereket – elsősorban az ifjakat – nemcsak etnikai, hanem politikai öntudatra is akarta ébreszteni. Így az ifjú bajtársaknak és a Volksbundnak olyan új normákat, ismereteket, értékeket, a politikai magatartás mintáit kellett közvetítenie, amelyek döntően különböztek a korábbiaktól, a megelőző időszak döntően apolitikus beállítódásától.⁷²

Csoportképző törekvések a csoportképzésen belül

Jakob Bleyer, az MNNE ügyvezetője számára az 1920-as évek közepére egyértelművé vált, hogy a német identitás fenntartását biztosító és elősegítő csoportképzésen belül kulcskérdés volt a német fiatalság identitásának megőrzése, mert a németiség jövőjét csakis egy kisebbségi értelmiség kinevelése biztosíthatta hosszú-

⁷⁰ Easton – Hess 1962; Hyman 1959; Easton – Dennis 1969; Szabó 2009. 21. Létezik egy úgynevezett pre-politikai szocializációs folyamat, kimutatták, hogy a svájci demokrácia alapjai 8-10 éves korban alapozódnak meg. Melich 1979.

⁷¹ Niemi – Hepburn 1995.

⁷² Politikai szocializációról általában l. Szabó 2009.

távon.⁷³ Ennek pedig alapvetően két záloga volt: a német iskola és az ifjúságot is magába foglaló mozgalom. Nem véletlen, hogy a kisebbségi törekvések és a többségi elképzelések éppen e két területen ütköztek össze leginkább.

A sokáig megoldatlan iskolakérdés kapcsán nem véletlenül merült fel már nagyon korán, hogy a fokozatos, ekkor az 1930-as népszámlálási adatokkal ugyan még alá nem támasztott asszimiláció megállítására le kell számolni azzal a kilátástalan helyzettel, hogy az MNNE nem fért hozzá a német ifjúsághoz. Ez mutatkozott meg abban az 1928 eleji memorandumban,⁷⁴ amely egyelőre az ifjúság felsőbb korosztályainak megszervezését indítványozta: „A főiskolákon és egyetemeken engedjék meg hivatalosan, hogy a hazai német kisebbséghez tartozó ifjúság jóváhagyott alapszabályú egyesületekben tömörülhessen.”⁷⁵ A már meglévő és évek óta működő Suevia legalizálása nyilván prioritással bírt, ami a teljes ifjúság megszervezésének elengedhetetlen lépcsője volt. Mindazonáltal e követelés nem vonta kétségbe a leventeszervezet jogát az ifjúság nevelésére, de ott is előzékenységet várt el a nyelvhasználat terén.

A Népművelődési Egyesület nem volt képes megszólítani az ifjúságot, jóllehet az alapszabályzata alapján tevékenységét tagsági jogviszony nélkül is kiterjeszthette az ifjakra. Az MNNE-nek ugyanis már a törvényes keretek között is nehézkessé vált a működése azáltal, hogy a magyar közigazgatás lehetetlenné tette, hogy területi szinten lefedje a teljes németiséget. Veszprém megyében egyáltalán nem, Pest megyében 1926-ig nem alapíthatott helyi csoportokat, a Baranyában előzetesen megalapított csoportokat a főispán 1927-ben feloszlatta, s minden későbbi alapítást is személyes engedélyéhez kötött.⁷⁶ Itt csak a miniszterelnök személyes közbenjárására sikerült az évtized végére közel 30 helyi csoportot létrehozni.⁷⁷

A felül megengedőbb, lentebb viszont erősen korlátozó magyar kisebbségpolitika eredményeként nem lehet csodálkozni azon, hogy az MNNE a legnagyobb erőt a Dunától keletre fekvő területeken érte el, mégpedig Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegyékben: az ottani 41 német többségű községben az MNNE 40 helyi csoporttal rendelkezett. Hasonlóan kedvező volt a helyzet Északnyugat-Magyarországon is, Sopron, Moson, Győr, Komárom és Esztergom

⁷³ Tilkovszky 2001. 143–152.

⁷⁴ Emlékirat a magyarországi német kisebbségnek nyelvi fennmaradására és kulturális fejlődésére vonatkozó kívánságairól és e kívánságok kielégítésére alkalmas módokatokról és eszközökről. – MNL OL K 28. 109. cs., K 28–210–1929–C–1989; Die Wünsche der ungarländischen Deutschbewegung. Abschrift ohne Datum – BArch, NS 43/44. 40. skk.

⁷⁵ Emlékirat a magyarországi német kisebbségnek nyelvi fennmaradására és kulturális fejlődésére vonatkozó kívánságairól és e kívánságok kielégítésére alkalmas módokatokról és eszközökről. – MNL OL K 28. 109. cs., K 28–210–1929–C–1989; Die Wünsche der ungarländischen Deutschbewegung. Abschrift ohne Datum – BArch, NS 43/44. 40. skk.

⁷⁶ Flach 1968. 4.

⁷⁷ Füzes 2001. 51. sz. dokumentum.

vármegyékben: az itt található 31 német többségű település közül 29-ben volt helyi csoport. Az MNNE szempontjából elszomorító volt az eredmény azonban a németiség legnépesebb fellegváraiban Budapesten és környékén, illetve a Dél-Dunántúlon (Sváb Törökország: Tolna, Baranya, Somogy vármegyék), mert ezen a területen az MNNE csak a szóba jövő falvak 37 százalékát fogta össze. Fejérben, Veszprémben, Vasban és Zalában 82 német településen mindössze egyetlen helyi csoport létezett.⁷⁸

Ezt a nem kedvező helyzetet az MNNE igyekezett a németországi kapcsolatok felélénkítésével kompenzálni. A kétféléves egyetemi képzésre való kiküldés gyakorlata mellett a felsőoktatásban részt nem vevő fiatalokat is eljuttattak németországi tanfolyamokra. 1929-ig ezek a kapcsolatok vélhetően a '20-as években általában jellemző szinten maradtak. Gustav Stresemann külügyminiszter halálával az energikusabbá váló német külpolitika és gazdasági világválság révén beigazolódnak látszott, hogy Németország valóban fontosabb tényező lesz a térségben, mint a megelőző évtizedben. Bár ez gazdasági és revíziós szempontból Magyarország számára is előnyökkel kecsegtetett, amennyiben nem járt együtt a magyarországi németiség és birodalmi németiség közötti kapcsolatok fokozódásával. Az érintkezés azonban felélénkült, s egyre inkább érintette az ifjúságot is.⁷⁹ Valószínűleg innentől kezdve élesedett a tekintet mindenre, ami német. A belügyminisztérium helyettes államtitkára már 1929-ben kifakadt ennek kapcsán: *„Ha német kultúregyesületeknek ezen gazdasági tanulmányutakkal hátsó céljaik nem lennének, akkor ezeket a tanulmányutakat bent, az ország területén is megrendezhetnék, hiszen kétségtelen, hogy erre bőséges tanulmányi anyagot találnának ide haza is. Ám a Németországba kiküldött ifjakat egy ügyesen rendezett tanulmányi kirándulás és figyelmes vendéglátás keretében úgy szaturálni lehet a nagynémet eszmékkel, hogy hazajöve előharcosai lesznek a kultúregyesületek mindjobban átlátszó törekvéseinek, melyek nem kevésbé lehetnek veszedelmesek, mint a békeévek oláh nemzetiségi törekvései”*⁸⁰

Gömbös Miklós, a Hűségmozgalom későbbi meghatározó embere 1930-ban pedig terjedelmes cikket szentelt e jelenségnek, ráirányítva a figyelmet, hogy *„itt egy külön német hazafiságot és a nagynémet hazához való ragaszkodást és szeretetet akartak szítani”*.⁸¹ A bleyeri „manipulációk” interpretációja szerint pedig azt a veszélyt hívták életre, hogy *„a német ajkú magyarságból tökéletesen olyan nemzetiség fog kialakulni, mint volt Erdélyben az oláh és a szász, a Felvidéken és a Bácskában*

⁷⁸ Hillinger 1973. 123–125.; Bellér 1975. 279–280.; Spira 1977. 161–163.

⁷⁹ Vö. Vitári 2012. 44–97.

⁸⁰ Magyar kir. belügyminiszter rendeletéből a helyettes államtitkár a magyar kir. miniszterlelnöknek, Budapest, 1929. június 5. – MNL OL K 28. 109. cs., K 28-1929-210-1311.

⁸¹ Gömbös Miklós: Hazai vándorlegények. Pest Hírlap LII (1930:174), 5. Idézi: Kolta – Solymár 1994. 14–20.

a pánszláv, egy olyan nemzetiség, amely minden gondolatával, érzelmével, minden idegszálával átkapcsolódik egy hatalmas idegen nép, idegen állam lelki közösségébe, és annak területi aspirációit is magáévá teszi. S „*az ember szinte elborzad, hogy milyen messze elérnek a hazai vándorlegények szőrös kezei!*”⁸² Ráadásul Gömbös arra is felfigyelt, hogy e „hazai vándorlegények hatására” a német mezőgazdaság tanulmányozására kisgazdaijak mennek Németországba, pedig Tolnában világhírű mintagazdaságok voltak: „*Hogy ezek az ifjak milyen mérges magvakat hoznak haza a tarisznyájukban, azt mindenki képzelheti!*”⁸³ A németországi kapcsolatok révén, az Európai Nemzetiségi Kongresszuson való részvétellel az MNNE-ben az 1920-as évek végén, 30-as évek elején bizonyosan nagyobb teret nyert a Németországhoz és a német népközösséghez való kötődés eszméje.⁸⁴

Az 1930-as évek elejét megelőzően azonban a német kisebbség minden megmozdulása a magyar kormánnyal való békés megegyezést kereste, amely ezt a szolidaritást viszont a legtöbb esetben nem honorálta, vagy amikor így tett, akkor sem maradéktalanul és meggyőződésből, mert a kormány a kisebbségpolitikára nem a két fél közötti interakciót feltételező területként tekintett, hanem teljes egészében maga számára tartotta fenn, s gyakorlatilag monopolizálta az erre vonatkozó döntéseket (is).⁸⁵ Pedig ebben az időszakban a nyelvi és kulturális fennmaradáson kívül a német kisebbség nem várt semmi mást a kormányzattól, nem kívánta kétségbe vonni a magyarság szupremáciáját.

Ezt a kormányzat sem látta másként. Egy 1930. novemberi emlékiratban a kormány maga is beismerte, hogy a döntően agráriumból élő német lakosság semmilyen politikai ambíciókkal nem rendelkezik, mert a politikai képviselőket így a meglévő, nem etnikai alapon szerveződő, főleg országos pártok révén biztosítottak látja.⁸⁶ A kormány az MNNE „veszélyességét” is csekélynek látta. Mégsem érezte szükségét annak, hogy ilyen belátás birtokában maga is tevékenyen részt vegyen a társadalom sérült nemzeti öntudatából fakadóan az 1918 előtti időknél sokkal inkább felszínre törő pángermanizmus fóbiájának ellensúlyozásában, mert ezt a kártyát szükség esetén saját politikai céljaira is kijátszotta.⁸⁷ Egy másik, ugyanekkor készült memorandum a weimari külpolitikát elemezve jutott arra a nyugtalanító megállapításra, hogy bár a hivatalos német külpolitika beavatkozásától nem kell tartani, de a német védegyesületek népközösségi gondolatot hangoztató,

⁸² Gömbös Miklós: Hazai vándorlegények. Pest Hírlap LII (1930:174), 5. Idézi: Kolta – Solymár 1994. 14–20.

⁸³ Kolta – Solymár 1994. 14–16.

⁸⁴ Eiler 2007; Eiler 2002; Eiler 2006.

⁸⁵ Vö. Spannenberger 2005. 63.

⁸⁶ A nyelvi kisebbségek helyzete a csonka Magyarországon. Emlékirat – MNL OL K 28. 13. cs. 57. t. Idézi: Spannenberger 2000. 51.

⁸⁷ Seewann 2015. 2.k. 151.

támogató tevékenységének a szomszédos országokban már kedvezőtlen hatásai mutatkoznak. Az ösztöndíjak, kiránduló csoportok, főleg a vándormadarak, a könyv- és folyóirat-küldemények „veszélyt” rejtettek magukban. A magyarországi németek esetében azonban még csak „egyfajta szimpátiáról” beszéltek, amit Berlinnel karöltve ellensúlyozhatónak vélték.⁸⁸

Az eddigiekből következik, hogy mivel az iskola elzárta a német szervezeteket az ifjaktól, az MNNE pedig nem gondolt arra, hogy a szocializációba kívülről avatkozzon be, nem maradt más módja az ifjúsághoz való hozzáféréseinek, mint a saját német ifjúsági mozgalom létrehozása.

Abban a pillanatban, amikor egy évvel később az addigi tapasztalatokból Bleyer levonva a következtetéseit, lemondott az MNNE vezetéséről és több megnyilvánulásában minden érintett számára egyértelművé akarta tenni, hogy a magyarországi némettség a teljes asszimilációs vagy a konfrontatívabb – esetlegesen Németországból még inkább támogatott – radikálisabb politika között kényszerül választani, az ifjúság kérdése gyakorlatilag változatlan formában újra megfogalmazódott: a német nyelv használata a Leventében, a magyar vezényleti nyelv megtartása mellett, az évek óta megtűrve, de végeredményben elfogadott alapszabályzat nélkül, törvénytelenül működő Suevia engedélyezése,⁸⁹ a magyarországi diákok legális németországi ösztöndíjban részesülése.⁹⁰

Bleyer elhíresült parlamenti beszédében az „elnémetlenedés” kapcsán kézzelfogható adatokkal is szolgált, melyek alapján a népiskolát végző német diákok 70 százaléka nem tudott németül írni és olvasni, a középiskolát végzett német gyerekek 90 százaléka nem volt képes megírni egy levelet helyesen németül.⁹¹

Mindezek a mérsékelt, mindvégig a megegyezést kereső javaslatok, ugyanannak az utcának voltak az azt zsákutcává változtató torlaszai, mind az MNNE egyéb kívánságai. Bleyer az ifjúságnak a némettség számára való veszendőbe menését – Arany János nyomán – Ráhel siralma című, közismert írásában foglalta össze: *„Ennek az ízig-vérig magyar nemzeti költeménynek keserű hangulata lesz úrrá az emberen, ha a magyarországi német népünk ifjúságának nevelésére gondolunk. Hisz ,a mi éviünkből is kiesik a tavasz’ és a mi anyáink ,méhe’ is ,meddővé’ válik,*

⁸⁸ 1930. november 18-i jelentés. – MNL OL K 28. 13. cs., 57. tétel. Idézi: Spannenberger 2000. 51–52.

⁸⁹ Az 1924 végén alakult Suevia alapszabályainak jóváhagyását a kormány 1934-ben is megtagadta, de működését továbbra sem akadályozta. Bellér 2002. 28.

⁹⁰ Tilkovszky 1979. 420.

⁹¹ *„Hogy ennek az iskolarendszernek mi az eredménye, nem szükséges bővebben kifejteni. Az elemi iskolát végzett német anyanyelvű fiatalság legalább 70%-ig nem tud németül írni és olvasni, a középfokú iskolát végzett német anyanyelvű ifjúság 90%-a pedig egy német levelet sem tud megírni, de még egy német mondatot sem tud úgy megszerkeszteni, ahogy az német származású művelt embertől elvárható volna”* – Bleyer Jakab utolsó parlamenti beszéde 1933. május 9-én. KN 1931. A Képviselőház 176. ülése (1933. május 9.), 210–215., itt 213.

mert a gyermekeiket nem a mi népünknek szülhetik. Éveken keresztüli kérés, könnyörgés, lankadatlan felvilágosítás és meggyőzés, csüggedetlen harc és viták, remény és csalódás állandó váltakozása, aggodalom és szorongás közti szívós kitartás után, mindvégig a legőszintébb és legjobb akarattól vezettetve, soha mást nem keresve, mint az igazságot és igazságosságot isteni jogra és emberi méltányosságra apellálva, a hazára fölesküdvé és a megrögzöttekhez könyörögve kérdezzük: Hova jutottunk német ifjúságunk nevelésében?⁹² Noha Bleyer elsősorban az óvodai és az iskolai nevelés és a német nyelvhasználat anomáliára reflektált, de az általa feltett kérdés általánosságban is jól megvilágítja azt az eredménytelenséget, ami a német ifjúsági korosztályok „elvesztését” vetítette előre.

Mindezek következtében bár Bleyer még a '20-as évek végén, sőt 1930-ban is fenntartotta azt a több mint egy évtizedes nézetét, hogy a németiséget eltérő népiségi kultúrája mellett is a magyar nemzet részének tekinti,⁹³ ebben az időben már lépéseket tett az identitásmenedzsment hatékonyabbá tétele felé, amelyek a magyar kompromisszumképtelenséget látva egyúttal a Németországhoz való közeledést is eredményezték. Ennek az útkeresésnek olyan pilléreit teremtette meg, mint a magyarországi németiségre vonatkozó – mind belföldi, mind birodalmi német – tudományos kutatások ösztönzése, és e célból többek között a *Deutsch-ungarische Heimatblätter* című folyóirat életrehívása, a magyarországi németek gazdasági tevékenységét, de egyúttal a birodalomhoz fűződő gazdasági kapcsolataik elmélyítését szolgáló gazdasági iroda létesítése az MNNE-n belül vagy éppen a német turizmus népiségi célú, irányított felhasználása a magyarországi német mozgalom segítésére.⁹⁴ Az új irány intézményesülését jelentette egy addig a *Sonntagsblatt* körül működő informális fórum Német Munkaközösségként (*Deutsche Arbeitsgemeinschaft um das Sonntagsblatt*) való hivatalos megalakítása 1931 augusztusában, amely Bleyer elnöklétével rendszeresen ülésezve dolgozta ki az MNNE új munkaprogramját, stratégiáját, a magyar kormányval szemben alkalmazandó taktikáját.⁹⁵ Ebben a programban az ifjúság felrázása, dinamizálása kiemelt helyet foglalt el.

Az ifjúság kezdődő megszervezésére általában igaz volt az, hogy inkább a szeényebb sorsú fiatalok jelentek meg benne, a tradicionális értékrendet hordozó

⁹² Bleyer 1932. 1–2.

⁹³ Tilkovszky 1979. 405.

⁹⁴ Tilkovszky 1979. 406–407.

⁹⁵ Az alapítónyilatkozatot 35-en írták alá, majd a testület létszáma 42-ben állapodott meg. Tagja volt mindenki, aki a következő időszakban az UDV felpezsdítésében, majd a Volksbund létrehozásában vállalt oroszlanrészt. Így többek között: Bleyer Jakab (Budapest), Kussbach Ferenc (Budapest), Steiner Károly (Pécs), Leber Lajos (Törökbálint), Faulstich Egyed (Németbóly), Tepert János (Villány), Derner Henrik (Hidas), Albert Miksa (Budapest), Basch Ferenc (Budapest), Rothen Ferenc (Budapest), Faul-Farkas János (Zsámbék), König Antal (Budapest), Mühl Henrik (Bonyhád). Tilkovszky 1979. 430–431.

gazdagabb családok ifjai kevésbé, illetve kivárással, mert az egyben a faluközöségi hierarchiából való kilépést jelentette volna. A másik oldalon viszont éppen a tinédzser korban e szerveződések révén át lehetett lépni azt a pubertáskori frusztrációt is, hogy az ifjúsági korcsoportokban továbbra is a gazdagabb gyerekek voltak a hangadók, de mivel ők éppen később köteleződtek el, esetleg távol maradtak, megnyílt egy olyan terep az alacsonyabb presztízsű társadalmi rétegek tagjai számára, ahol ezzel a konkurenciával nem kellett megküzdeniük, sőt a későbbi Német Ifjúság (Deutsche Jugend, DJ) esetleges tömegszervezetté válása esetén meg is haladhatták a konvencionális társadalmi szabályokat. Az ifjúsági szerveződés az ifjak fogékonysága mellett is ezt a korábbi miliót akarta áthágni, és a maga rendszerességével ezeket a tradíciókat feszegette, s így nem is elsősorban az ifjagnál jelentkeztek ellenérzések, akik örültek, hogy ezen a módon még többet szakadhatnak ki a szülői házból, hanem főleg a szülőknél találtak visszatetszésre, akik éppen a hagyományos normák felülírását láttak ebben.

A másik oldalon az etnikai alapon való ifjúságszervezés a multietnikus közegekben azzal a nem kedvező hatással járt, hogy a gyermekkorban még nem igen látszó etnikai választóvonalak, amelyek hozzásegítettek ahhoz, hogy közös játék révén az egymás iránti tolerancia kialakuljon, megerősödjének. A lojalitás ugyanis nemcsak az országgal szemben, hanem a helyi környezettel, az ott kialakult renddel, benne a meglévő más népcsoportokkal, a többnyelvűséggel szemben is megmutatkozott, ami egyúttal etnikai toleranciát eredményezett. Amennyiben ehhez hozzájött, hogy a népközösség szellemében, majd később – legalábbis szándékok szintjén – a nemzetiszocialista fajelmélet jegyében egyre fokozódott az elkülönülés, akkor ez összességében nagyon káros hatással volt a korábbi harmonikus együttélésre. S miután a németek közül sem volt ebben mindenki partner, a németésen belül is megosztóvá vált, amikor a németiség tagjai már kiskoruktól kezdtek elkülönülni egymástól.

Később a népi német bajtársak és a Volksbund azonban ettől teljesen eltérő taktikát választott, a németiség életét komplex módon átfogó irányítási igénnyel állt elő, ami Berlinnek is kapóra jött: a Volksbund be kívánt avatkozni a családi szocializációba is, nem azonnal, és több lépcsőben elérve, megszervezhette az ifjúsági mozgalmat, s ezzel párhuzamosan a kisebbségi iskolák terén jelentős előrelépéseket ért el, sőt óvodák alapítását is meg tudta valósítani. Vagyis a Volksbund – ha nem is mindenhol és azonos mélységben – az ifjúsági szocializáció mindhárom fontos területét – a magyar állam és az egyházak ellentétes törekvéseivel szemben amennyire csak tudta – ellenőrzése alá vonta. Ez pedig korszakalkotó fordulat volt a hazai németiség életében.

A Volksbund és elődje megjelenése egyúttal a merev helyi társadalmi konvenciók átalakítását is jelentette volna, hiszen a lokális közösséget etnikai, s részben generációs alapon szervezte volna egy részközösségbe, miközben korábban az

iskola és a család/falu mellé nem telepedett meg egy ilyesfajta harmadik szocializációs instancia. Éppen ezért a Volksbund ezeket a területet teljesen inkorporálni akarta, különben nem volt esély a saját etnikai program politikai napirendként való megvalósítására.

A 1930-as évek új iránya, a németiség mobilizálásában és politizálásában elért haladás elképzelhetetlen lett volna a '20-as évekre vonatkozó reflexió, és anélkül a tapasztalat nélkül, hogy a majd egy évtizedes, kompromisszumokra törekvő német identitásmenedzsment nem könyvelhetett el különösebb sikereket. Mind az iskolakérdésben, mind az ifjúsághoz való hozzáférés ügyében, mind az egyházakhoz és a Leventéhez fűződő viszonyban legjobb esetben is csupán szerény előrelépések mutatkoztak, de inkább volt jellemző a helyben toporgás.

Így egy újfajta dinamizált német mozgalomnak az alapjait már Bleyer megvetette, aki a '30-as évek elején támaszkodhatott arra a néhány, főleg a Sueviában tevékenykedő értelmiségi fiatalra, akiket a birodalmi kapcsolatok révén németországi ösztöndíjhoz jutattott, és akik onnan visszatérve hajlandók voltak közreműködni a mozgalom továbbépítésében. Támaszkodhatott a kijózanító 1930-as népszámlálási eredményekre is. A döntő mozzanatot azonban a gazdasági világválság német életvilágra gyakorolt negatív hatása és a még türelmetlenebbé váló magyarországi etnopolitika jelentette, melyek révén a német lakosság etnikai szenzitivitása növekedett. Vagyis olybá tűnt, hogy e negatív jelenségek hatására minden korábbinál kedvezőbb szituáció adódott a németek helyzetének és az őket nyomasztó problémáknak etnikai köntösbe bújtatására. S hogy ebből valódi kisebbségi mobilizáció alakulhasson ki, ahhoz nem volt elhanyagolható Németország 1929 után élénkebbé váló figyelme és anyagi támogatása sem.

A Német Munkaközösségben intézményesülő új irányzat esetében eleinte még nem volt egyértelmű, hogy azt a benne közreműködők képesek lesznek-e valódi tartalommal megtölteni, illetve, hogy a kezdeti lendület nem hal-e el bizonyos idő után. A Bleyer örökébe lépő új, Basch Ferenc vezette generáció hatalmas elánnal látott hozzá a lanyhult mozgalom felrázásához, az ifjúságra alapozott dinamizmus, a nők és asszonyok előtérbe helyezése, az állandó jelenlét, a fáradhatatlan szervezés új jelenségeként mutatkoztak az MNNE-n belül és a német falvakban is. A feltűnés, az újdonságérdeklődést váltott ki mind a németek, mind a hatóságok körében.⁹⁶

Erre a kihívásra a hatóságok kezdetben bénultan, majd régtől létező praktikákra és szemléletre alapozva egyre energikusabban léptek fel Baschék ellen,

⁹⁶ Erről részletesen l. Vitári 2020b.

miközben a kormány felső szinten próbálta marginalizálni a számára kellemetlen csoportosulást, s nem érzékelte, hogy közben gyakorlatilag mártírt csinált mind Baschból, mind a népi német bajtársakból, ami jelentősen hozzájárult országos ismertségük megalapozásához. Mi több, ez a kör képes volt az ellenük fogatosított intézkedések „megfelelő” kommunikációjával méginkább előnyt kovácsolni a kialakult helyzetből.

Mindeközben a mozgósítás leglátványosabb eleme, mely a szülőkre sem maradt hatás nélkül, mégis csak az ifjúság elkötelezése volt. Ez azért is kiemelkedő jelentőséggel és perspektívával bírt, mert erre az időre ebben a generációban mégis csak megérett egyfajta fogékonyság arra, hogy a mindennapok világa mellett valami saját közösségi élményben részesüljön, amit az MNNE nem nyújthatott számukra. Az ifjak összeterelése, a tanfolyamok, a németországi munkavégzés, illetve az ottani tanfolyamok nagy népszerűsége tettek szert. A lelkesedő, a helyzetet alaposan nem mérlegelő, és konfliktusokat is felvállaló fiatalok előtérbe helyezése tudatos taktika volt tehát, mely a '30-as évek második felétől nem egy esetben az indulatok elszabadulásával fenyegetett, amit egy idő után nehéz volt kordában tartani. E folyamat kívánt végeredménye egy idő után az önálló német ifjúsági szervezet létrehozása lett, amelyre azonban csak 1941-ben nyílt lehetőség.

Források

- BaML IV. 401a. Baranya vármegye főispánjának bizalmas iratai (1892–1944).
 BArch, NS 43. Bundesarchiv Berlin, Außenpolitisches Amt der NSDAP (1929–1945)
 MNL OL K 28. Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi Levéltár, Nemzetiségi és kisebbségi osztály (1923–1944).
 KN 1931 = Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója, XV. kötet (1933. május 2. – 1933. május 17.). Budapest, 1993.

Felhasznált irodalom

- Assmann 1999 = Assmann, Jan: Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in früheren Hochkulturen. München, 1999.
 Balogh 2002 = Balogh Sándor: A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993. Budapest, 2002.
 Bellér 1975 = Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kialakulása. Budapest, 1975.

- Bellér 1977 = Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930–1931). *Századok* 111. (1977:2), 270–319.
- Bellér 1981 = Bellér Béla: A magyarországi németek rövid története. Budapest, 1981.
- Bellér 2002 = Bellér Béla: A Volksbildungsgverein-tól a Volksbundig. A magyarországi németek története 1933–1938. Budapest, 2002.
- Bibó 1986 = Bibó István: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1986.
- Bindorffer 2001 = Bindorffer Györgyi: Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Budapest, 2001.
- Bindorffer 2007 = Bindorffer Györgyi: A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen – Csolnok – Véménd. In: Bindorffer, Györgyi (szerk.): Változatok kettős identításra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében. Budapest, 2007. 110–188.
- Bleyer 1932 = Bleyer, Jakob: Rahels Klagelied. *Sonntagsblatt* 12 (20. November 1932.) 47. 1–2.
- Bonomi 1933 = Bonomi Jenő: Az egyházi év Budaörs német község nyelvi és szokásanyagában. Budapest, 1933.
- Brubaker 2004 = Brubaker, Rogers: *Ethnicity without groups*. Cambridge – London, 2004.
- Brubaker – Cooper 2005 = Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: Identity. In: Cooper, Fredrick (Ed.): *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*. Berkley – Los Angeles – London, 2005. 59–90.
- Brubaker et al. 2006 = Brubaker, Roger – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Every day Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton – Oxford, 2006.
- Csepeli 1984 = Csepeli György: *Nemzettudat és érzésvilág*. Budapest, 1984.
- Csibi 2022 = Csibi Norbert: A Pécsi Egyházmegye Trianon árnyékában (1918–1923). In: Zombori István (szerk.): *Trianon és az egyházak*. Budapest, 2023. 493–528.
- Csibi 2023a = Csibi Norbert: Az alsópapság tapasztalatai a szerb megszállás alatt álló pécsi egyházmegyében (1918–1921). In: Balatonyi Judit et al. (szerk.): *Mesterek és Tanítványok 3.: Tanulmányok a bölcsészet- és társadalomtudományok területéről*. Pécs, 2023. 164–175.
- Csibi 2023b = Csibi Norbert: „Tolna vármegye német községeit három csoportban meglátogatni szándékozom...” Steuer György kormánybiztos jelentése a völgyeségi németek közösségeiről, 1923. szeptember 10. *Pontes* 6. (2023), 247–297.
- Csizmadia 1988 = Csizmadia Ervin: Mozog-e az ifjúság? Tézisek egy lehetséges ifjúságértelmezéshez. *Napjaink* 27. (1988:7), 16–18.

- Easton – Hess 1962 = Easton, David – Hess, Robert D.: The Child's Political World. *Midwest Journal of Political Science* 6. (1962:3), 229–246.
- Easton – Dennis 1969 = Easton, David – Dennis, Jack: *Children in the Political System*. New York, 1969.
- Eiler 2002 = Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920-1938. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, 2002. 37–63.
- Eiler 2006 = Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetpolitikák a két világháború között 1920-1938. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, 2006. 89–99.
- Eiler 2007 = Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar részvétel az Európai Nemzetiségi Kongresszuson 1925–1939*. Budapest, 2007.
- Fehér 1983 = Fehér István: *A bonyhádi hűségmozgalom történetéhez*. Budapest, 1983.
- Flach 1968 = Flach, Paul: *Ortsgruppengründungen des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins (1924–1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn*. München, 1968.
- Füzes 2001 = Füzes Miklós (szerk.), *Nemzetiségi ügyek dokumentumai Baranyában 1923–1938*. Pécs, 2001.
- A. Gergely 1996 = A. Gergely András: *Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában*. Budapest, 1996.
- Gergely – Kiss 1976 = Gergely Ferenc – Kiss György: *Horthy leventéi. A Leventeintézmény története*. Budapest, 1976.
- Grósz 2007 = Grósz András: *Der Volksbund in Budaörs*. In: Bock, Andreas – Bradean-Ebinger, Nelu (Hrsg.): *Akten der Historikerkonferenz zum Volksbund der Deutschen in Ungarn (1938–45)*. Budapest, 2007. 85–97.
- Grósz 2014 = Grósz András: *A Deutschungar Bleyer Jakab – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2014.
- Hajdu – Tiklovszky 1976 = Hajdu Tibor – Tilkovszky Loránt (szerk.): *Magyarország története 8. (1918–1945)*. Budapest, 1976.
- Hillinger 1973 = Hillinger, Michael George: *The German National Movement in Interwar Hungary*. New York, 1973.
- Honvári 2000 = Honvári János: *A gazdaság a két világháború között*. In: Honvári János (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, 2000. 335–455.
- Homiščinová 2008 = Homiščinová Mária: *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. Budapest, 2008.
- Hoóz – Kepecs – Klinger 1985 = Hoóz István – Kepecs József – Klinger András: *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Pécs, 1985.

- Hyman 1959 = Hyman, Herbert H.: Political Sozialisation. A Study in the Psychology of Political Behavior. New York – London, 1959.
- Jóna 2007 = Jóna György: A debreceni zsidó ifjúság csoportazonosságáról – egy empirikus vizsgálat metszetében. Debreceni Szemle 15. (2007:2), 222–235.
- Karikó 1999 = Karikó Sándor: Az „ifjúság” elvétele és trónra emelése? Iskolakultúra 9. (1999:5), 10–20.
- Koller 2006 = Koller Boglárka: Nemzet, identitás és politika Európában. Budapest, 2006.
- Kolta – Solymár 1994 = Kolta László – Solmyár Imre: Válogatott dokumentumok a Hűséggel a hazához mozgalom történetéhez. Bonyhád, 1994.
- Kopasz 1976 = Kopasz Gábor: Az 1929–32. évi világgazdasági válság hatása a Dél-Dunántúlon. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás 1974–75. Pécs, 1976. 353–378.
- Kovács 1936 = Kovács Alajos: A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Budapest, 1936.
- Kriza 1991 = Kriza Ildikó: Etnikus identitás, nemzeti önismeret. In: Eperjessy Ernő – Krupa András – Ujváry Zoltán (szerk.): Nemzetiség – identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferencia előadásai. Békéscsaba – Debrecen, 1991. 283–286.
- Lantosné 1991 = Lantosné Imre Mária: Egyesületek, vallásos társulatok közösségteremtő szerepe. In: Eperjessy Ernő – Krupa András – Ujváry Zoltán (szerk.): Nemzetiség – identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferencia előadásai. Békéscsaba–Debrecen, 1991. 295–298.
- Manherz 1989 = Manherz, Karl: Ungarndeutsche Volkskultur als Vehikel der Identität der Deutschen in Ungarn. Neue Zeitung, 8. Juli 1989. 5.
- Melich 1979 = Melich, Anna: Comment devient-on Suisse? Enfants et apprentissage politique. Institut de science politique. Lausanne, 1979.
- Nagy 1991 = Nagy Olga: Az egyház (vallás) szerepe az identitás megőrzésében. In: Eperjessy Ernő – Krupa András – Ujváry Zoltán (szerk.): Nemzetiség – identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferencia előadásai. Békéscsaba – Debrecen, 1991. 330–332.
- Niemi – Hepburn 1995 = Niemi, Richard G. – Hepburn, Mary A.: The Rebirth of Political Socialisation. Perspectives on Political Science 24. (1995:1), 7–16.
- Orosz 2021 = Orosz László: Sváb egyetemisták hallgatói mozgalma az I. világháború után. In: Ujváry, Gábor (szerk.): Trianon és a magyar felsőoktatás 4. A Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2020. december 8–9-én a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai. Budapest, 2021. 297–314.

- P. Miklós 1997 = P. Miklós Tamás: „Ifjúsági szerveződések évszázadai” – gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX–XX. századi Magyarországon. Új Pedagógiai Szemle 47. (1997:11), 35–43.
- Paikert 1967 = Paikert, Géza Charles: The Danube Swabians. German Populations in Hungary, Rumania and Yugoslavia and Hitler’s Impact on their Patterns. The Hague, 1967.
- Papp 1989 = Papp, Nicholas G.: The German Minority in Hungary between the Two World Wars: Loyal Subjects or Suppressed Citizens? East European Quarterly 22. (1989:4). 495–514.
- Puttkamer 2003 = Puttkamer, Joachim von: Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914. München, 2003.
- Pritz – Marchut 2017 = Pritz Pál – Marchut Réka: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőtérben. Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. Regio 25. (2017:1), 5–40.
- Schödl 1995 = Schödl, Günter: Lange Abschiede: Die Südostdeutschen und ihre Vaterländer (1918–1945). In: Schödl, Günter (Hrsg.): Deutsche Geschichte im Osten Europas. Land an der Donau. Berlin, 1995. 455–530.
- Schwind 1960 = Schwind, Hedwig: Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums. München, 1960.
- Seewann 1990 = Seewann, Gerhard: Ungarische und deutsche Minderheiten im Donau–Karpatenbecken 1918–1980: typologischer Vergleich ihrer Entwicklung. Neue Zeitung 26. (1990), 6–7.
- Seewann 1992 = Seewann, Gerhard: Die nationalen Minderheiten in Ungarn. Südost–Europa 41. (1992:5), 293–325.
- Seewann 2000 = Seewann, Gerhard: Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze. Budapest, 2000.
- Seewann 2007 = Seewann, Gerhard: „Ungarndeutschtum” als Identitätskonzept und politische Ressource. In: Haslinger, Peter – Puttkammer, Joachim von (Hrsg.): Staat, Loyalität und Minderheiten in Ostmittel– und Südosteuropa 1918–1941. München, 2007. 99–126.
- Seewann 2015 = Seewann, Gerhard: A magyarországi német története. 1–2. kötet. Budapest, 2015.
- Seewann – Portmann 2018 = Seewann, Gerhard – Portmann, Michael: Donauschwaben. Deutsche Siedler in Südosteuropa. Potsdam, 2018.
- Spannenberger 2000 = Spannenberger Norbert: A Volksbund. Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi egyesület? Aetas 15. (2000:4), 50–63.
- Spannenberger 2005 = Spannenberger Norbert: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. Budapest, 2005.

- Spannenberger 2006 = Spannenberger, Norbert: Die Katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“. Stuttgart, 2006.
- Spannenberger 2013 = Spannenberger, Norbert: Emnazipationspolitik durch Ethnisation? Die Deutschen in Ungarn in der Zwischenkriegszeit. In: Beer, Mathias – Dyroff, Stefan (Hrsg.): Politische Strategien nationaler Minderheiten in der Zwischenkriegszeit. München, 2013. 183–210.
- Spira 1977 = Spira, Thomas: German–Hungarian Relations and the Swabian Problem. From Károlyi to Gömbös, 1919–1936. New York, 1977.
- Spira 1990 = Spira, Thomas: The German-Hungarian-Swabian Triangle 1936–1939. A Road to Discord. New York, 1990.
- Swanson 2017 = Swanson, John C.: Tangible Belonging: Negotiating Germanness in Twentieth-Century Hungary. Pittsburgh, 2017.
- Szabó 2009 = Szabó Ildikó: Nemzet és szocializáció. Budapest, 2009.
- Szarka 2004 = Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák. Budapest, 2004.
- Szita 1986 = Szita László: A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet–Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. Pécs, 1986. 603–645.
- Tilkovszky 1979 = Tilkovszky Loránt: A magyarországi német mozgalom válságának kibontakozása (1930–1932). Somogy megye múltjából 10. (1979), 403–445.
- Tilkovszky 2000 = Tilkovszky Loránt: A budapesti Suevia vándorcsoportjainak jelentései a magyarországi németiség helyzetéről 1934 nyarán. In: Bősze Sándor (szerk.): Somogy megye múltjából – Levéltári Évkönyv 31. Kaposvár, 2000. 89–107.
- Tilkovszky 2001 = Tilkovszky Loránt, A nemzetiségi identitás vállalásának problémái hazánkban a 20. században. In: Sisák, Gábor (szerk.): Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén. Budapest, 2001. 143–152.
- Tóth 2005 = Tóth Ágnes: Nationality Education in Hungary 1920–1980. In: Tóth, Ágnes (Ed.): National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001. New York, 2005. 354–412.
- Vitári 2012 = Vitári Zsolt: A Hitlerjugend és Délkelet-Európa. Budapest, 2012.
- Vitári 2016 = Vitári Zsolt: Új kisebbségpolitika ellenérzésekkel. Kisebbségpolitikai irányváltások Magyarországon 1918 és 1920 között. In: Slachta Krisztina – Bánkuti Gábor – Vonyó József (szerk.): Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére. Pécs, 2016. 181–200.
- Vitári 2019 = Vitári Zsolt: Minderheitenrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und dessen Anwendung im Alltag am Beispiel der Ungarndeutschen. Diké 3. (2019:2), 118–144.

- Vitári 2020a = Vitári Zsolt: Volksbund és Német Ifjúság. A magyarországi németek náci szervezetei? In: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Bölcsészakadémia 4. Pécs, 2020. 189–224.
- Vitári 2020b = Vitári Zsolt: Generációs szocializáció és/vagy etnikai mobilizáció. Magyarországi német fiatalok a Volksbundban és a Német Ifjúság előkészítése. In: Eiler Ferenc – Tóth Ágnes (szerk.): A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Budapest, 2020. 143–166.
- Weinhold 1991 = Weinhold, Rudolf: Überlegungen zum Problem der Identität am Beispiel der Ungarndeutschen. In: Eperjessy, Ernő – Krupa, András – Ujváry Zoltán (szerk.): Nemzetiség – identitás. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató konferencia előadásai. Debrecen, 1991. 457–461.